

Қ.Қ. Сейтенов

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясы, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы*

ІЗДІҢ ЖАЛПЫ ҒЫЛЫМИ КАТЕГОРИЯСЫ: СОТ–САРАПТАМАЛЫҚ АСПЕКТІСІ

Аннотация. Автормен криминалистік маңызы бар іздің қазіргі құқықтық категориясын қалыптастырудың негізі ретінде іздің базалық және құқықтық жалпы ғылыми категориясы талданған. Іздердің жалпы ғылыми категориясының қасиеттерін зерттеген ғалымдардың көзқарастарына қысқаша шолу жасалды. Іздің жалпы ғылыми категориясы, іздің қасиеттерін сипаттайтын және түсіндіретін сипаттамасы ретінде ұсынылған. Нақты және бар іздерді белгі іздері және/немесе идея іздері түрінде бөлу қажеттілігі айтылды. Сонымен қатар идеал іздер деп аталатын іздер де талданды. Есте сақтау іздері, сақтау іздері және естелік іздері, сондай-ақ ақыл-ой іздері сияқты жады іздері анықталды және олар жіктелді. Электрондық деректер-іздеріне, виртуалды деректер-іздеріне және/немесе сандық деректер іздеріне назар аудару ұсынылады. Мақаладағы қорытындылар нәтижелер жетістігін теріске шығаруға бағытталмаған, керісінше зерделеніп жатқан, сандық саясатпен тікелей байланысты тақырыпты одан әрі қарай дамытуға бағытталған.

Түйінді сөздер: іздер; категория; көріністер; бейнеленуі; естелік; цифрландыру; онтология; модель.

К.К. Сейтенов

*Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Нур-Султан, Республика Казахстан*

ОБЩАЯ НАУЧНАЯ КАТЕГОРИЯ СЛЕДА: СУДЕБНО–ЭКСПЕРТНЫЙ АСПЕКТ

Аннотация. Автором проанализирована общенаучная категория следа как базовая для формулирования современной правовой категории криминалистически значимого следа. Проведен краткий обзор взглядов ученых, исследовавших свойства общенаучной категории следа. Представлена общенаучная категория следа как характеристика, описывающая и объясняющая свойства следа. Выделена необходимость разделять действительные и существующие следы в виде следов–знаков и/или следов–идей. Анализу подверглись так называемые идеальные следы. Осуществлена классификация таких следов, выделены следы памяти как следы–запоминания, следы–хранения и следы–воспоминания, а также умственные следы. Предложено обратить внимание на электронные следы–данные, виртуальные следы–данные и/или цифровые следы–данные. Выводы статьи направлены не на отрицание достигнутых результатов, а на дальнейшее развитие изучаемой тематики, непосредственно связанной с политикой цифровизации.

Ключевые слова: следы; категория; отражения; отображения; воспоминание; цифровизация; онтология; модель.

K.K. Seitenov

*The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan,
Nur-Sultan c., Republic of Kazakhstan*

GENERAL SCIENTIFIC CATEGORY OF A TRACE: FORENSIC ASPECT

Abstract. The author analyzes the general scientific category of a trace as the basic one for the formulation of the modern legal category of a criminally significant trace. A brief review of the views of scientists who have studied the properties of the general scientific category of the trace is carried out. The general scientific category of the trace is presented as a characteristic that describes and explains the properties of the trace. The necessity to separate actual and existing traces in the form of signs and/or ideas is highlighted. The analysis was applied to the so-called ideal tracks. The classification of such traces is carried out, the traces of memory are identified as traces of memorization, traces of storage and traces of memory, as well as mental traces. It is suggested to pay attention to electronic traces–data, virtual traces–data and / or digital traces–data. The conclusions of the article are not aimed at negating the results achieved, but at further developing the topic under study, which is directly related to the policy of digitalization.

Keywords: traces; category; reflections; displays; recollection; digitization; ontology; model.

DOI 10.52425/25187252_2021_19_86

«Із» сөзі ғылым мен практиканың көптеген салаларында қолданылатын жалпы ғылыми категорияны білдіреді: философия, физика, криминалистика және соңғы уақытта компьютерлік ғылымдарда. Мысалы, «сандық іздер» деген сөз танымал болды. Заңнаманың және заң қызметінің цифрландыруын ескере отырып, бұл категорияны сараптаудың жалпы теориясы тұрғысынан қарастыру өзекті және маңызды болып көрінеді¹ [1].

Бастапқы мәліметтер. Өз дәуірінде Аристотель өзінен кейін із қалдыратын құбылыстарды зерттеді [2].

Философияда із (la trace) идеясын өткен ғасырдың ортасында француз философы Э. Левинастың еңбектері негізінде Жак Деррида (Jacques Derrida) толық зерттеген деп саналады [3]. Деррида ізді келесідей анықтады: «Із – бұл ештеңе емес, ол бар нәрсе емес, ол бізді «бұл не?» деген сұраққа жетелеп, оны белгілі бір дәрежеде мүмкін етеді» [4]. Біздің ойымызша, із категориясы – бұл табиғи бақылау элементіне ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік және/немесе психикалық әсерге ұшыраған кезде өнімнің қасиеттерін сипаттай алатын әмбебап категория. Сонымен, қазір олар өнеркәсіптің табиғатқа әсерінің көміртегі ізі туралы айтады. Ұлы ойшылдардың мұрасы жеке адамдардың қоғамдық санасы мен психикасында із қалдыратыны белгілі.

Із ұғымы криминалистикада үлкен маңызға ие болды. КСРО-да қылмыстардың іздері мен олардың пайда болу механизмін ғылыми зерттеу 30–40 жылдардың ортасында трасология деп аталатын іздер туралы ілімнің пайда болуынан басталды. Сот іздері ілімінің дамуына шолу Ю.Г. Торбиннің жарияланымында келтірілген [5].

Біздің елде із ұғымын П.И. Люблинский түсіндірді деп саналады [6, 48 б.]: «Қылмыстың іздері, яғни қылмыстың мән-жайын немесе қылмыскердің жеке басын анықтауға болатын қоршаған ортадағы осындай өзгерістер». 1945 жылы С.М. Потапов келесі анықтаманы ұсынды: «Іздер – тергелетін оқиғамен себептік бай-

ланысты құбылыстар белгілерінің материалдық заттардағы көрінісі»² [7]. Оларды сәйкестендіруге байланысты із сөзінің анықтамасы 1953 жылғы заң сөздігінде пайда болды [8]: «Криминалистикадағы іздер – осы объектілерді анықтау үшін оларды қалдырған объектілердің сыртқы құрылымның бейнеленуі». Содан кейін анықтама енгізілді, онда іздер деп, жасалған қылмыс нәтижесінде пайда болған материалдық ортадағы кез келген өзгерістерді түсіндіреді³.

Қазіргі уақытта сот тергеуіндегі із деп қылмыс оқиғасымен байланысты қалдық құбылысты түсінеміз, ол бір объектіде басқа объектінің құрылымдық қасиеттерін материалдық белгіленген түрде көрсетеді.

Сот іздері туралы ілім саласындағы қазіргі жетістіктер Р.С. Белкин қолдана бастаған рефлексия теориясына негізделген [9]. Сот-медициналық философия шеңберіндегі сот-медициналық іздерге философиялық көзқарас [10] із категориясын сындарлы түрде сипаттамай-тынын ескеріңіз.

Талдау. Тарихи тұрғыдан алғанда, қылмыстардың іздері категориялардың философиялық жіктелуіне негізделген идеалды және материалдық болып бөліне бастады. Алайда, «идеал» және «идея» сөздерінің әртүрлі мағыналары бар екенін ескеру қажет. Сондай-ақ, «із түзуші» және «із қабылдайтын» деген сөздерді қолдануға болмайды, өйткені із кем дегенде екі өзара әрекеттесетін сопроценттерде із тасушы ретінде шығарылуы мүмкін. Сонымен қатар із ішкі күштердің әсерінен уақыт өте келе өзгеруі мүмкін, атап айтқанда «із салқындауы» мүмкін, бұл «ыстық іздермен» жұмыс істеуге мүмкіндік бермейді.

Материалдық деп аталатын іздерді нақты деп атаған дұрыс, өйткені олардың нақты тасымалдаушылары бар. Қылмыстық іс үшін маңызды әсер материалдық сипатқа ие болса да, мысалы, электр разряды (найзағай) болса да, мұндай әсердің іздері, мысалы, адам денесінде қалады. Материалдық іздер

¹ Тақырыптың өзектілігі көрнекті алдыңғы зерттеушілердің қателіктеріне назар аудару емес, цифрландыру олардың идеяларын дамыту қажеттілігін анықтады.

² Сот сараптамасындағы із сөзінің тар мағынасы.

³ Із сөзінің кең түсінігі.

көрініс іздері, зат іздері және іздер–заттарға бөлінеді.

Сот іздеріне арналған көптеген басылымдар олардың талқылауы аяқталмағандығын көрсетеді. Сондықтан сот іздерін дұрыс түсіну үшін іздердің жалпы ғылыми санатын қарастыру қажет.

«Із» категориясы туралы. Мұнда Санат⁴ ретінде бақылау элементінің (индивидтің) бейнесін (құрамдас және/немесе құрылымдық қасиеттерін) сипаттайтын және/немесе ұғымын (функционалдық қасиеттерін) түсіндіретін сипаттама түсіндіріледі. Бұл жағдайда индивид біртекті ортада ерекшелейтін (дараланады) және бақылаушы тұлға назар аударатын кем дегенде бір қасиетке ие. «Із» сөзі «іздеуші», «тергеуші» сөздерімен байланысты, сондықтан тергеушінің қызметінде зерттеушінің іс–әрекетімен көптеген ұқсастықтар бар.

Заманауи зерттеуші ерекше құбылысты объект ретінде тікелей бақылап қана қоймайды, сонымен қатар құралдарды қолдана отырып, мұндай объектінің қасиеттерін бекітеді. Егер бұл объект із қызметін атқарса, онда осы қасиеттер зерттелетін құрылғылардың көрсеткіштері бойынша ол осындай қасиеттердің шамаларының мәндерін белгілейді және оларды түсіндіреді (олардың маңыздылығын мойындайды).

Зерттеушінің қызметіндегі іздер. Кейбір табиғи құбылыстарды, сондай–ақ қоғам мен психикадағы құбылыстарды байқау қиын, сондықтан олар математикалық және компьютерлік модельдер арқылы модельденеді. Зерттелетін құбылыстардың модельдеріндегі еліктеу немесе симуляция тек себеп–салдарлық байланыстарды анықтап қана қоймай, сонымен бірге модельденетін құбылыстардың ықтимал дамуы туралы болжам жасауға (экстраполяция) мүмкіндік береді. Мұндай зерттеулер тергеу тетіктерін анықтауға және қылмыс іздерін сот–медициналық зерттеудің ғылыми негізделген әдістерін жасауға мүмкіндік береді.

Осыған байланысты іздер, іздер тізбегі (трасса) және қоршаған ортадағы іздерді

(заттық жағдай) категорияларын ажырату қажет. Пайыздық тұрғыдан алғанда, өндіріс өнімі ретінде із санаты иеліктен шығарылған із–нәтиже, бөлінбейтін із–процесс және/немесе қоршаған орта іздері категорияларынан тұрады. Әрине, егер бақылаушы бейнекамераны қолданса, онда ол электронды жадта із–өнімнің барлық үш компонентін, сондай–ақ осындай іздер шығарған өндірушілерді жаза алады.

Өндіріс өнімі өндірушінің өзімен, қосалқы өнімдердің шектеулі тобымен және/немесе қосалқы өнімдердің шектеусіз массасымен өзара әрекеттесуі арқылы ғана емес, сонымен қатар жоғарыда аталған өндірушілермен байланыс орнату арқылы да өндірілуі мүмкін. Мұндай өнім байланыс арнасының қасиеттерін, сондай–ақ әлеуетті өндірушілердің мекен–жайларын көрсете алады.

Сот–сараптама қызметі тұрғысынан және сарапшылардың қызметін автоматтандырудың төртінші кезеңі ретінде цифрландыруды ескере отырып, сот–сараптама қызметінің теориясы мен практикасына осы қызмет өнімінің санатын енгізу толығымен негізделген. Сарапшы шығаратын нәрсе, сөзсіз, оның өнімі болып табылады. Бұл ретте осы продуцирлеуге продуценттер, атап айтқанда, сараптаманы тағайындайтын тұлғалар, сараптамаға қатысы бар тұлғалар (мүдделі тұлғалар) және сарапшының қорытындысын пайдаланатын тұлғалар қатысады. Сараптамаға қатысты өнімнің санаты иеліктен шығарылатын нәтижеден (сарапшының қорытындысы), сараптама шеңберінде зерттеуді орындаудың иеліктен шығарылмайтын процесінен және сот ісін жүргізуге қатысушылардың сұрақтарына жауаптардың санаттарынан тұратынына көңіл аударамыз. Осы мәселелер туралы өзім жариялаған алдыңғы зерттеулерде атап айтқанмын [11].

Кез келген ғылым зерттелетін құбылыстардың, атап айтқанда табиғатта, қоғамда және/немесе адам психикасында қалдырылған іздермен айналысады. Бұл жағдайда ғалымдар зерттеген құбылыстардың үш деңгейін ажыратуға

⁴ Өздеріңіз білетіндей, қарастырылатын заттардың құрамдық, құрылымдық және функционалдық қасиеттерін сипаттайтын заңды, философиялық және басқа категориялар бар. Егер құрам мен құрылымның қасиеттері объектінің қасиеттерін сипаттаса, онда функционалды қасиеттер оларды түсіндіреді, яғни ұғымдар ретінде әрекет етеді. Сондықтан біз іздің мәртебесі ұғымнан айырмаймыз.

болады. Классикалық деңгейді бақылаушы құбылысты нақты жағдай ретінде тікелей бақылайтын мезодеңгей деп атауға болады, онда жағдай кем дегенде бір тақырыптан, объектіден және/немесе құралдан тұрады. Сонымен қатар, микро және макро деңгейлерді ажыратуға болады, олардың элементтерін бақылау тек құралдарды қолдану ғана жүзеге аса алады. Мысалы, кванттық және астрофизикалық құбылыстар.

Ғаламның шынайы қасиеттері бақылаушы үшін қол жетімді емес, бірақ құралдардың дәлдігі жоғарылаған сайын ғалымдар көкжиек сызығына, егер ол қисық емес және/немесе динамикалық болмаса, біртіндеп жақындай алады. Макро деңгейде көрінетін көкжиек сызығы үдеумен жойылатынын көруге болады, сондықтан белгілі бір уақыттан кейін жұлдызды аспан бақылаушы үшін өзгеше болады. Микро деңгейде сурет күрделене түседі, өйткені кванттық Ғалам физикалық құралдардың дәлдігін арттыру үлкен шығындарды талап етеді, бұл олардың экспоненциалды өсуіне әкелуі мүмкін.

Субстанция (орта/өріс) және өндіріс заңдарымыз өндіріс мүмкін емес, мұнда субстанция дегеніміз – ғалам деп аталатын материалдық – материалдық орта/өріс, ал негізгі заң – элементтердің қосылу/ажырату ғана емес, сонымен қатар шағылысу және өзара әрекеттесу қабілетін сипаттайтын шағылысу Заңы (мөлдір, бейтарап). Мұнда өндіріс категориясы байланыс арнасының, өзара әрекеттесудің немесе өндіріс өнімінің категорияларын білдіреді. Егер өзара әрекеттесу кем дегенде өзара әрекеттесетін элементтердің бірінде, әсіресе позицияның (позицияның, күйдің немесе деңгейдің) өзгеруінде материалдық–материалдық салдарлар тудырса, онда оны із деп атауға болады.

Бақылаушы Ғаламның кез келген элементтері уақыт өте келе, геометриялық кеңістікте және/немесе байланыс кеңістігінде қозғалатындығын көре алады. Алайда, егер бұл өзгерістер ешқандай із қалдырмаса, онда бұл өзара әрекеттесетін элементтердің жоғары бейтараптылығын және қоршаған орта/өріс кеңістігі деп аталатын заттың жоғары өткізгіштігін білдіреді. Мысалы, индивидтің айнадағы көрінісі индивидтің және айнаның айналасында із

қалдырмайды. Бұл шағылысу келесі өндірушілер жұмыс істеген кезде ғана болады: жарық ағыны, жеке тұлға және айна.

Мысалы, бақылаушыға индивид ретінде түсетін және одан айна бағытында шағылысатын фотондар ағынының бір бөлігі қайтадан шағылысады және көздің торына түседі, оның санасында өзінің жеке көрінісі ретінде қабылданады, оны ол тез есте сақтай алады. Егер байқаушы өзін емес, өзі анықтаған объектіні байқайтын индивид ретінде байқаса, онда оның көрінісі операциялық түрде басқасына ауыстырылады, ал бақылаушы байқау объектісімен не болғанын ғана есте сақтайды. Егер бейнекамера бұл жағдайды тіркеген болса, онда бақылаушының айнадағы көрінісі электрондық жадқа жазылады.

Сондықтан, шағылысуды шағылысу өнімі және шағылысуды бейнеленетін өнім ретінде ажырату керек, ал иеліктен шығарылған іздер өз алдына шағылысу болып табылады. Сондықтан өндіріс өнімі ретінде із тек өзара әрекеттесу қасиеттерін ғана емес, сонымен қатар байланыс арнасын, өндірушілерді (қосалқы өнімдерді), ортаны/өрісті және/немесе өндіріс заңдарын, сондай-ақ өндіріс процесін және/немесе ортасын қамтуы мүмкін. Бірақ, электронды тасымалдағыштағы акустикалық жазбада қарсы құралдардың көмегімен субъектілердің өзара және объектілермен өзара әрекеттесуін ажыратуға болатын ортаның/өрістің табиғи (ақ) шуы болуы мүмкін. Сонымен қатар, осы жазбаны орнатудың іздерін және қоршаған ортаның осы жазбаға әсерін, сондай-ақ жазу құралы қалдырған іздерді анықтауға болады.

Осылайша, із шығарылатын бейнеленетін өнім ретінде өзін-өзі немесе өзге нәрсені көрсете алатын материалдық ортада көрсетуді білдіреді.

Бейнесі бар, ал бейнеленетін және/немесе бейнелейтін жарамды болатын «Үшбұрыш» туралы айтуға болады. Осыған байланысты нақты және бар элементтерді ажырату қажет. Қазіргі әлемнің элементтері жеке, ұжымдық немесе бұқаралық санада психикалық бейне түрінде, сондай-ақ із-идеялар және/немесе із-белгілер арқылы көрсетілетін шығарылған медиадағы жазбалар түрінде болады.

Бар белгілер мен идеялар нақты әлемде идеяларды көрсете алатын материалдық-заттық тасымалдаушылары бар шынайы элементтерде бейнелену арқылы көрінеді. Сондықтан бұл өнімдер белгілер мен тасымалдаушылардың формасына байланысты емес.

Атап айтқанда, із-белгілер және/немесе із-идеялар жағдайдың, белгінің немесе идеяның қасиеттерін кез-келген түрде, атап айтқанда электронды ақпарат құралдарындағы екілік деректер түрінде көрсете алады. Бұл форма әмбебап болып табылатындықтан және адам қабылдайтын қасиеттерді оптикалық, акустикалық, сезімтал, иіс немесе дәм арқылы ғана емес, сонымен бірге олармен ой қабілеті арқылы шығаратын белгілер мен идеяларды, сонымен қатар құралдар мен заттар шығаратын техникалық операциялардың қасиеттерін де көрсете алады.

Әдетте із-белгілер мен іздер-идеялар құжатталған іздер-құжаттар болып табылатын мәліметтер, хабарламалар немесе техникалық деректер түрінде көрсетіледі, сондықтан із санаты материалдық, құжаттық немесе ақыл-ой (идеалды деп аталатын) іздер санаттарынан тұруы мүмкін.

Материалдық-заттық тасымалдаушылар, оның ішінде биологиялық табиғат, мысалы, жад функциясын орындайтын адам миының жүйке тіндері түрінде әрдайым бейнелеуші ретінде әрекет етеді.

«Идеал» деп аталатын іздерді қалай жақсы көрсету керектігі туралы бірнеше ұсыныстар бар. Сонымен, О.Я. Байев [12] «идеалды іздер» тіркесін «естелік іздер» тіркесімен алмастыруды ұсынды. «Жадтағы іздердің» криминалистік маңыздылығы туралы Я.В. Комиссарова былай деп жазады: «...бұл адамның қолында бар ақпарат туралы (оның жадында сақталған суреттердің мазмұны туралы)...» [13].

Біздің ойымызша, «іздер-естеліктер» тіркесін қолданған дұрыс, өйткені адам не сезінгенін (көрген, естіген және т.б.) және/немесе не назар аударғанын (сезім ретінде) есіне алады. Басқаша айтқанда, адамның жады қабылданған әсердің іздерін тек белгілер түрінде ғана емес, сонымен бірге мұндай әсерге байланысты немесе шынымен байланысты болатын идеяларды да сақтай алады.

Ең қиыны – бұл тректің психикалық компоненті-естеліктер, өйткені мидың жүйке тіндері де, адамның психикасы да көптеген сұрақтарға жауап беру үшін жеткілікті зерттелмеген.

Гипотетикалық модель адам жадының қызметі. Адамның жады динамикалық, яғни жад іздері процесс ретінде есте сақталады және ойнатылады. Пайыздық тұрғыдан алғанда, із-жад-бұл мидың жүйке тінінің және/немесе белгілі бір адамның психикасының, ұжымның және/немесе адамдар массасының жұмысының нәтижесі. Алғашқы екі компонентті қарастырамыз.

Мидың жүйке тіндері үш деңгейде жұмыс істей алады:

– сыртқы және/немесе ішкі қабылданған әсерлерді көрсететін сигнал-кодтар ағынын алып жүретін электробиохимиялық импульстардың микродеңгейі;

– қабылданған әсерлерді түсіну (көрсету) түрінде сигнал-кодтардың өзгеруі орын алатын мезо-деңгей;

– мидың жүйке тінінің бүкіл кеңістігінде шағылысу түрінде түйсігі жұмыс істейтін макро деңгей.

Әсерді қабылдау кезінде адам оны саналы түрде немесе жад микро және/немесе макро деңгейдегі жадтан тұратын бейсаналық түрде қабылдай алады. Бейсаналық қабылдау инстинктивті немесе интуитивті қабылдау арқылы мүмкін болады. Адам микро немесе макро деңгейде есте сақталған нәрсені мезо деңгейдегі проекция ретінде тани алады. Жадтың ізі санада мидың жүйке тінінің мез деңгейінде көрсетілген микро деңгейдегі сигнал кодтарының көрінісі ретінде пайда болады.

«Жад» деген сөзбен әсерлік және сезімдік түрде қабылданатын әсерді есте сақтау және еске алу сияқты бас ми жүйке тінінің функционалдық қасиеттерін анықтауға болады. Сондықтан жад іздерін есте сақтау іздері, сақтау іздері және естелік іздері деп бөлінеді.

Жад іздері сыртқы ғана емес, сонымен қатар ішкі әсерлерге де байланысты болуы мүмкін. Атап айтқанда, ауызша қабылданған белгілі бір заттар, дененің функционалды бұзылыстары және өткір физикалық әсерлер электробиохимиялық

импульстардың ағымын тудыруы мүмкін, оларды естеліктер ретінде қабылдауға болады.

Есте сақтау іздері. Есте сақтау ізі операциялық, қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді жадтағы қабылданған әсерді көрсетуі мүмкін. Операциялық жад белгілі бір уақытта қабылданған әсерді тез шоғырландыруға және есте сақтауға мүмкіндік береді, өйткені келесі сәтте басқа әсер пайда болуы ықтимал. Қысқа мерзімді жад фокустағы нәрсені ғана емес, сонымен қатар фон элементтерін де есте сақтауға мүмкіндік береді, яғни барлық әсерді толығымен көрсетеді. Ұзақ мерзімді жад белгілі бір уақыт аралығында бірнеше рет қайталанатын әсерді есте сақтайды. Сонымен қатар, уақыт аралығы неғұрлым ұзақ болса, соғұрлым ұзақ есте сақтау ізі болады. Сондықтан адам бөлінген элементті (жеке тұлғаны) уақыт аралығында қабылдай алады, адамның уақыт интервалында және жеке адамның фонымен (мүліктік жағдай) өзгереді.

Сақтау іздері. Алынған нәрсені сақтау мидың жүйке тінінің қалдық белсенділігін сақтауды білдіреді. Сақтау ізін тасымалдайтын жүйке процестері ыдырау қасиетіне ие деп саналады, оның деңгейі экспонент бойынша өзгереді. Егер қабылданған әсер есте сақтаудың белгілі бір шегінен аспаса, онда есте сақтауды сақтау үшін әсерді жаңарту немесе қайталау қажет.

Әрине, адамдардың есте сақтау қабілеті айтарлықтай ерекшеленеді, бірақ мұндай қабілеттің статистикалық тұрғыдан маңызды ақпараттың үштен екісі қайталанбастан бір күн ішінде ұмытылады деп айтады. Бұл жағдайда есте қалғанның жоғалуы мидың жүйке тініндегі байланыстардың кездейсоқ бұзылуына, нейрондардың өзара әрекеттесу деңгейінің төмендеуіне, сондай-ақ нейрондардың өздері тозуына байланысты кездейсоқ орын алады. Сондықтан адам пин-код сияқты маңызды ақпаратты ұмытып кетуі мүмкін, бірақ ұзақ уақыт бойы ақымақ анекдотты есте сақтайды. Сенсорлық, аналитикалық және эффекторлық жүйелер есте сақтау процесіне қатысады деп саналады.

Із жүйке ұлпасының байланыстарының ыдырау, электробиохимиялық импульс деңгейінің әлсіреуі және есебінен санада

іздің бейнеленуінің интерференциясы негізінде ұмытылуы мүмкін.

Жад белгіні белгілер немесе идеялар түрінде есте сақтай алатындықтан, жадтың екі түрі бөлінеді – ойнату және семантикалық – 1990 жылдары Ч. Брейнерд пен В.Ф. Рейн ұсынған анық емес іздер теориясына негізделген [14].

Кейбір адамдар мәтіндерді немесе белгішелерді жақсы есте сақтайтыны белгілі, ал басқалары белгілерді есте сақтауға болатын белгілерге қарамастан идеяларды жақсы есте сақтайды. Электробиохимиялық импульстар ағындары түріндегі сақтау іздері мидың жүйке тінінің бірдей бөліктерінде қиылысуы мүмкін және сонымен бірге осы ұлпаның басқа бөліктерінде электробио-химиялық импульстарды қоздыратын электромагниттік тербелістер тудыруы әдбен ықтимал; мұндай сақтау ансамбль деп аталады. Бұл жағдайда кедергі құбылысы пайда болуы мүмкін (мұндай импульстардың мөлшерін көбейту немесе азайту).

Бұл іздерді ұмытып кетудің әсеріне әкелуі мүмкін – іздерді сақтау немесе еске түсіру.

Із-естеліктер. Із-естеліктер сот-медициналық құндылыққа ие болуы мүмкін, өйткені олар істі қарауға қатысушылардың айғақтары ретінде ресімделетін идеалды іздердің негізінде жатыр.

Есте сақтау ізі ұмытылу («бұлдырлау»), бұрмалану және/немесе естеліктердің «сиқырлары» сияқты қасиеттерге ие бола алады. Жалған естеліктердің болуы жарияланымда көрсетілген [15].

Із-жад микро-деңгейдегі және/немесе макро деңгейдегі осындай импульстар ағындарының проекциясы сияқты сананың мезо деңгейіндегі импульстердің электробиохимиялық ағынын қолдана отырып шығарылуы да ықтимал. Бұл жағдайда сигнал кодтарының өзгеруі импульстардың араласуы және «Мираж» түрінде санада көрініс табуы арқылы бұрмалануы мүмкін, яғни нақты жағдайда болмаған нәрсе.

Есте сақтау ізі оған әртүрлі факторлар әсер ететіндігін және ол танылмай өзгеруі мүмкін екендігін білдіреді. Тіпті куәгерлер де сол нақты жағдайды әр түрлі еске түсіреді және адамның жадында шағылысуды сақтау экспоненциалды заңға

сәйкес ыдырауы мүмкін екенін ескере отырып, естелік іздері тексеруді қажет ететін субъективті психикалық реакцияны білдіреді. Сонымен қатар, психикалық реакцияға әлеуметтік процестер әсер етуі мүмкін, өйткені айғақ берген адам әлеуметтік байланыстарды және олардың айғақтарының ықтимал салдарын ескеруі заңды құбылыс.

Із–есте сақтау ауызша, ым–ишара немесе жазбаша сөйлеу, иконикалық сурет және қабылданған нақты жағдайдың басқа сипаттамалары түріндегі символдық өрнектің көмегімен шығарылуы мүмкін.

Шағылысу және бейнелеу қатынасы. Шағылысу шығарылған ортада пайда болады, мысалы, айнадағы шағылысу–бұл адамды иконикалық белгі түрінде, атап айтқанда иконикалық өнім бейнесі ретінде көрсететін оптикалық әсер.

Шығарылған шағылысуды бейне ретінде қарастыруға болады, өйткені оны әртүрлі ақпарат құралдарында бірнеше рет көшіруге болады; мысалы, адамның фотосуреті белгішелік белгі өнімі ретінде көрсетіледі.

Шағылысуға/бейнелеуге материалистік көзқарас шағылысуды/ көрсетуді жүзеге асыратын материалдық–заттық тасымалдағыштың болуын білдіреді. Із–жадты із–рефлексия, ал процеске қатысушылардың айғақтарын із–бейне ретінде қарастыруға болады. Сондықтан, шағылысудың өнімі ретінде із–шағылысу (із–жад түрінде) электробиохимиялық процестен және/немесе мидың жүйке тінінің ортасында бөлінбейтін шағылысудан және ықтимал шығарылған нәтижеден (із–бейне) тұруы кездеседі.

Егер айғақ берген адам есте сақтағанын білдірсе, процессуалдық түрде құжатталған ақпарат ретінде із–бейне түрінде жазылса, онда мұны ақыл–ой ізі ретінде қарастыруға болады.

Ақыл–ой ізі. Әлеуметтік әсер із–жадқа әсер етуі мүмкін екенін ескере отырып, із – жадының өрнегін, атап айтқанда айғақтарды ақыл–ой ізі деп атауға болады, өйткені бұл әлеуметтік және құқықтық факторларды ескерген саналы ақыл–ой реакциясының нәтижесі болып табылады. Бұл айғақ берген кейбір адамдар олардың

мазмұнын өзгерте бастайтынын немесе олардан бас тартатынын түсіндіреді.

Қорытынды. Криминалистер мен сот сарапшыларының қызметі сот–медициналық тұрғыдан маңызды іздерді зерттеусіз жүзеге асыру мүмкін емес, сондықтан осы ғылыми бағыттарда жұмыс істейтін ғалымдар өздерінің әзірлемелерінде теориялық модельдерге сүйенуі керек. Криминалистік маңызы бар іздің құқықтық санаты осындай із туралы жалпы ғылыми идеяларға негізделуі керек. Тұтастай алғанда қоғамның сандық түрленуін ескере отырып, криминалистика және сот–сараптама қызметі категориялық тәсіл негізінде білімнің пәндік салаларының ақпараттық онтологиясын құру қажеттілігін де ескеруі керек [16].

Осыған байланысты, электрондық іздердегі із–деректерінің санаттарын электрондық із–деректердің, виртуалды із–деректердің және/немесе тасымалдауыштардағы цифрлық із–деректермен байланысты ғылыми бағытты дамыту нәтижелі болып көрінеді.

Бүгінгі күннің, яғни жаңа технология заманының өзекті мәселелерінің бірі электрондық деректер–іздер, виртуалды деректер–іздер және/немесе сандық деректер іздер бойынша жаңа бағыттағы ғылыми зерттеулер жүргізуді, еліміздің құқық қорғау органдарына, соның ішінде Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігінің (ҚР ИІМ) ғылыми мекемелеріне тапсыру ұсынылады.

Жаңа технологияларды пайдалану арқылы (сандық, компьютерлік және т.б.) іздерді зерттеу, қалпына келтіру, бекіту және қылмыстық істерді тергеу кезінде оларды жанама немесе тура дәлел ретінде пайдалану деңгейіне жеткізу қажет.

Қазақстан Республикасының Үкіметі арқылы Білім және ғылым министрлігіне аталған зерттеулерді жүйелі қаржыландыру мақсатында ҚР ИІМ ғылыми мекемелеріне мемлекеттік, халықаралық және тағы басқа гранттар бөлуді қарастыру.

«Болашақ» мемлекеттік бағдарламасы арқылы құқық қорғау органдарының, соның ішінде ҚР ИІМ мамандарын осы бағытта зерттеулер жүргізу мақсатында, алыс және жақын шетелдерге білім алуға жолдау.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Нестеров, А.В. Экспертика. Общая теория экспертизы. /А.В. Нестеров/ М.: НИУ ВШЭ, 2014. – 261 с.
2. Medieval Logic. Transmission of Greek logic to the Latin West. [Electronic resource] – Access mode: <https://www.britannica.com/topic/history-of-logic/Medieval-logic#ref535498> (Access date: 25.01.2021).
3. Derrida, J. De la Grammatologie. /J. Derrida/ Paris, 1967. – 445 p.
4. Филиппов, Л.И. Грамматология Ж. Деррида. /Л.И. Филиппов/ Вопросы философии. – 1978. – № 1. – С. 157–164.
5. Торбин, Ю.Г. Учение о следах преступления в работах ученых криминалистов и процессуалистов XIX и XX веков /Ю.Г. Торбин/ Военное право. – 2017. – № 1 (41). – С. 379–391.
6. Люблинский, П.И. О доказательствах в уголовном суде. /П.И. Люблинский/ Практический комментарий к главе IV Уголовно–процессуального кодекса. Изд. 2–е испр. и доп. М.: Право и жизнь, 1924. – 62 с.
7. Краткий юридический словарь. Под общ. ред. К.П. Горшенина, М.С. Строгович, М.Л. Шифмана. М.: Юрид. изд., 1945. – 383 с.
8. Юридический словарь. Под ред. С.Н. Братусь, Н.Д. Казанцева и др. М.: Госюриздат, 1953. – 788 с.
9. Белкин, Р.С. Криминалистическая энциклопедия. /Р.С. Белкин/ М.: Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.
10. Лапин, Е.С. Философия криминалистики. /Е.С. Лапин/ Учебное пособие для вузов. М.: Юрайт, 2017. – 166 с.
11. Seitenov, K.K. Actual Issues of Forensic–Environmental Expert Activity: Kazakhstan and International Experience /K.K. Seitenov/ Big Data–driven World: Legislation Issues and Control Technologies. – 2018. – №12. – P. 223–229.
12. Баев, О.Я. Основы криминалистики. /О.Я. Баев/ М.: Экзамен, 2001. – 288 с.
13. Комиссарова, Я.В. Понятие и классификация следов в криминалистике. /Я.В. Комиссарова/ Вестник Университета им. О.Е. Кутафина (МГЮА). – 2018. – № 3. – С. 131–141. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://doi.org/10.17803/2311-5998.2019.55.3.131-141> (дата обращения: 25.01.2021).
14. Brainerd, C.J. Fuzzy–trace theory and false memory. /C.J. Brainerd, V.F. Reyna/ Current Directions in Psychological Science, № 11 (5). – P. 164–169.
15. Баддли, А. Память. /А. Баддли, М. Айзенк, М. Андерсон/ Пер. с англ.; под ред. Т.Н. Резниковой. СПб.: Питер, 2011. – 560 с.
16. Volchetskayaa, T.S. Genomic Registration Issues in Eurasia and Ways of their Solution /T.S. Volchetskayaa, I.A. Makarenkob, F.G. Aminevb, K.K. Seitenov/ Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences 12, 2018. – P. 2078–2088.

List of References:

1. Nesterov, A.V. Jekspertika. Obshhaja teorija jekspertizy. /A.V. Nesterov/ М.: NIU VShJe, 2014. – 261 s.
2. Medieval Logic. Transmission of Greek logic to the Latin West. [Electronic resource] – Access mode: <https://www.britannica.com/topic/history-of-logic/Medieval-logic#ref535498> (Access date: 25.01.2021).
3. Derrida, J. De la Grammatologie. /J. Derrida/ Paris, 1967. – 445 p.
4. Filippov, L.I. Grammatologija Zh. Derrida. /L.I. Filippov/ Voprosy filosofii. – 1978. – № 1. – S. 157–164.
5. Torbin, Ju.G. Uchenie o sledah prestuplenija v rabotah uchenyh kriminalistov i processualistov XIX i XX vekov /Ju.G. Torbin/ Voennoe pravo. – 2017. – № 1 (41). – S. 379–391.
6. Ljublinskij, P.I. O dokazatel'stvah v ugolovnom sude. /P.I. Ljublinskij/ Prakticheskij kommentarij k glave IV Ugolovno–processual'nogo kodeksa. Izd. 2–e ispr. i dop. М.: Pravo i zhizn', 1924. – 62 s.
7. Kratkij juridicheskij slovar'. Pod obshh. red. K.P. Gorshenina, M.S. Strogovich, M.L. Shifmana. М.: Jurid. izd., 1945. – 383 s.
8. Juridicheskij slovar'. Pod red. S.N. Bratus', N.D. Kazanceva i dr. М.: Gosjurizdat, 1953. – 788 с.
9. Belkin, R.S. Kriminalisticheskaja jenciklopedija. /R.S. Belkin/ М.: Megatron XXI, 2000. – 334 s.
10. Lapin, E.S. Filosofija kriminalistiki. /E.S. Lapin/ Uchebnoe posobie dlja vuzov. М.: Jurajt, 2017. – 166 s.

-
-
11. Seitenov, K.K. Actual Issues of Forensic–Environmental Expert Activity: Kazakhstan and International Experience /K.K. Seitenov/ Big Data–driven World: Legislation Issues and Control Technologies. – 2018. – №12. P. 223–229.
 12. Baev, O.Ja. Osnovy kriminalistiki. /O.Ja. Baev/ M.: Jekzamen, 2001. – 288 s.
 13. Komissarova, Ja.V. Ponjatie i klassifikacija sledov v kriminalistike. /Ja.V. Komissarova/ Vestnik Universiteta im. O.E. Kutafina (MGJuA). – 2018. – № 3. – S. 131–141. [Jelektronnyj resurs] - Rezhim dostupa: <https://doi.org/10.17803/2311–5998.2019.55.3.131–141> (data obrashhenija: 25.01.2021).
 14. Brainerd, C.J. Fuzzy–trace theory and false memory. /C.J. Brainerd, V.F. Reyna/ Current Directions in Psychological Science, № 11 (5). – R. 164–169.
 15. Baddli, A. Pamjat'. /A. Baddli, M. Ajzenk, M. Anderson/ Per. s angl.; pod red. T.N. Reznikovej. SPb.: Piter, 2011. – 560 c.
 16. Volchetskayaa, T.S. Genomic Registration Issues in Eurasia and Ways of their Solution /T.S. Volchetskayaa, I.A. Makarenkob, F.G. Aminevb, K.K. Seitenov/ Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences 12, 2018. – P. 2078–2088.